

A sátán szelleme tovább kísért

BESZÉLGETÉS KINCSES ELEMÉRREL

— Kedves Elemér! Ülünk itt Budapesten, és szinte hihetetlen; hivatalos ügyekben bolyongsz nálunk. Merthogy a Madách Színházba, Egerbe, Gyulára és Kisvárdára szóló meghívásokat kell véglegesíteni és egyeztetni. Utad köszönhető annak, hogy a zsarnokot mégiscsak megölték.

Hadd kezdjem beszélgetésünket egy munkádhoz kötődő közeli és személyes momentummal. December 25-én ama tárgyalást figyeltem a képernyőn, a bíróságra legyintgető, órájára pillantgató, feleségét simogatással csitítgató zsarnok viselkedését követtem, tudván a kivégzés tényét. Újra és újra a Tóték idéződött fel bennem. Örökény István drámájának a végét 1980-as rendezésében a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben alaposan megváltoztatad. A mélyen tisztelt őrnagy úr feldarabolása elmaradt, helyette a ház tetején álló zsarnokot a földről a falu testileg és lelkileg elnyomorodott népe dobozokkal hajigálja. Az őrnagyot Keresztes Sándor játszotta emlékezetes szuggesztivitással. Eltalálják, elterül, ám a ház teteje, mint egy gumiasztal, újra talpra dobja. S a dobálás és a feltámadás szüntelen tart. Ültünk Ruttkai Évával és Sütő Andrással a Continental Szálló éttermében, s lelkesen dicsértem az elgondolást. Bizonygatván: a mindennapok igazolják, a sárkány fejét venni reménytelen álom, mese. Hosszú hallgatás után Sütő András annyit mondott: a zsarnokot le kell fejezni — ebben nincs mese. Szpekulációs értelmezéseknek helye nincs. Örökénynek kérelhetetlenül igaza van: semmiféle esélyt nem szabad hagyni a diktatúra, a zsarnokság életben maradásához. Még ha az élet gyakran mást állít is. Az igazság semmi más nem lehet, minthogy a sárkánynak fejét kell venni.

— Csaknem egy évtized telt el azóta. A munkáról nem készítettem feljegyzéseket, de óriási élményt jelentett Örökény drámájával dolgozni. Mert egy-egy mondata mögött egy egész világ rejlik. Ragyogó darab, biztos, hogy száz év múlva is érvényes és fájdalmas pontokat fedezhet fel benne egy majdani előadás. Azért is emlékezetes számomra a Tóték, mert a főiskoláról az utolsó tehetséges évfolyam, Panek Kati, Tatai Sándor, Keresztes Samu osztálya végzett akkor. A darab végső megoldását említetted; Sütő Andrással én is beszélgettem erről. Nekem is azt mondta: ez a megoldás több mint megkérdőjelezhető. De ő nem látta az előadást, én azt mondtam neki, gyere el, s talán az egész hihetővé teszi számodra. Akkor úgy éreztem, és most, a forradalmi napok után se érzem másként; a sátánt nem sikerült meggyilkolni. A sátán itt van, elszívja előlünk a levegőt, gyűlöletet szül. Egy vagy két ember megölése soha nem jelentheti egy ilyen bonyolult kérdés megoldását.

A sátán szelleme tovább kísért. Nekünk most már a halott sátán szellemével kell újra meg újra megbirkóznunk az élet minden területén, a hétköznapiakban, az iskolákban, a hivatalokban. És a színházban is...

— *Ha filmen rendezed, talán egyre többen szöknének fel, az őrnagy mintegy megsokszorozódna?*

— *Vagy egyre nagyobb lenne, monumentálissá válna. Igen, ez a szörnyű szellem nálunk aztán igazán nagyra nőtt. Aki nem élte meg, nem is értheti meg igazán, milyen feneketlen bugyorban élünk. Hogy mennyire beszűkülünk. Naponta micsoda erőfeszítést követelt tőlem például, hogy elfelejtssem az iszonyatos félelmet. Ha kérdezed, mit csináltam életem eddigi negyvenhárom évében, azt válaszolom: huszonöt évet félttem. Féltettem az életemet, féltettem a népemét, az anyámat, színészeimet, féltettem a munkámat. Iszonyatosan féltünk. Talán Prométheuszhoz volt hasonlatos a sorsunk; kikötve egy sziklához, zuhog az eső és sötétség van, és fázunk, és időről időre a keselyű a májunkból kitép egy darabot. Hidd el, borzasztóan lent és készületlenül ért bennünket ez a forradalom. Ez a nép térdre kényszerült; meghajlott a gerince, a félelem megmérgezte az agyvelőnket. Most, hogy a Mózeszt próbálom, döbbenetesen veszem észre, a legnagyobb gond az agyamból kiűzni a belém fészkelődött cenzort. Mert nyilvánvaló: eddig ha egy darabban hat hétig, két hónapig dolgoztam, igyekeztem úgy megfogalmazni, sokszor irtózatosszerű erőfeszítések árán, hogy ne tudjanak belekötni. Hogy eljén az előadás. Mert verseket lehet írni asztalfióknak, de a színház csak akkor él, ha este hétkor felmegy a függöny. Az előadásoknak tehát élniük kellett, közönség elé jutniuk. Óriási öröm most, hogy másképp nézhetjük a világot. Rettenetes sötétségből jöttünk, és még meg kell szokni a fényt, meg kell szokni önmagunkat, az elementáris emberi lét minden formáját.*

— *Ma is emlékszem első találkozásunkra. A Forrás-sorozatban megjelent könyved — melyhez Sütő András írt bevezetőt — magyarországi fogadtatásáról beszéltél. Baráti dicsérgetésre, vállonveregetésre, a szegény rokonnak járó engedékenységre a romániai magyar irodalomnak nincs szüksége, mondtad, de arra a tájékozatlan és nyegle hangra sem, amely néked címezve egy Új Írás-beli recenzióból kitetszett. Akkor még nem szereztél rendezői diplomát, színészeskedtél. És írtál. Mit jelentett számodra az írás?*

— *Megkeseredett, rossz színész voltam. Rendkívül gátlásos alkat vagyok, s a főiskolán olyan tanárokkal dolgoztam, akik nem kinyitottak, hanem magamba zártak. Az más kérdés, hogy milyen személyes és objektív okokkal magyarázható. Akkor se félek, ha azt állítják, tehetségtelen, és feledhető, amit a deszkákon műveltem. Mert aki fél a színpadon, az tulajdonképpen tehetségtelen.*

— *Vagy egyre többet iszik, s idővel az alkohol karakteres egyéniséggé formálja, ahogy Bergman mondja.*

— *Így valahogy. Kolozsváron egyébként én kedves társulatba kerültem, de igazán nagy szerepet nem kaptam. Így menekültem az írásba. Keserűséget próbáltam kiélni a fehér papíron, s ebből állt össze az általad említett Forrás-kötet. Később a színházat és az irodalmat keresztezni próbáltam, s hét darabot írtam. Az első komoly darabom, a Seneca — amit te is ismersz a szatmáriai előadásában — három nap alatt készült. Az első, akinek odaadtam, Sütő András volt. Elolvasta, felhívta a szüleimet, s ma is emlékszem, mit mondott: ez a darab már most jobb, mint X. Y. drámái együttvéve. Képzelted; óriási biztatást jelentett egy huszonéves kölyöknek. Más kérdés,*

hogy kilenc évet kellett várni a premierre. Azóta eljátszották román nyelven a vásárhelyi főiskolán, és legnagyobb örömömre a darab felvételei a napokban fejeződtek be a román rádióban. Zseniális színészek játsszák benne a főszerepet, Iodarche Nérót és George Constantin Senecát alakította. Sokan érdeklődnek a darab iránt. Nagy szerencsém, hogy drámai zseniéimet odaadtam Szabó Lajosnak, aki a főiskola rektora volt, maga is drámaíró, és rendkívül emberien, nagyon hasznos dolgokat mondott. Azt tanította: csak azt írd meg, ami te vagy. Politikumban, szerelemben és mindenben saját örömeimet és fájdalmaimat — ez örökérvényű tanács. Természetes, hogy a borzalmakat is a magam élményein át igyekeztem megszűrni. Idővel megszületett bennem a trilógia, a Seneca után a Trója és a Marathon. Kicsit humanista kölyök voltam a Seneca idején, és sok minden megváltozott bennem. Röhejesebben látom a történelmet ma már; a Marathont ezért is írtam meg politikai burleszknek. Egyébként hat éven át írtam; dolgoztam rajta Bukarestben, Vásárhelyen, Szabadkán és Bákóban — mindenfelé, ahol jártam.

— *Egyszeri alkalomnak mutatkozott, hogy Tömöry Péter, Vajda István társaságában a vásárhelyi intézetben rendezői diplomát kaphattál. Emlékszem rátok úgy is, hogy stúdiómok közben, olykor helyette (?) nagyokat pingpongoztatok is Tompa mesterrel.*

— Az igaz, pingpongoztunk rengeteget, de szakmailag, pedagógiailag borzasztóan sokat jelentett, hogy engedtek dolgozni. Megrendeztem például Hubay Miklós Te Imre, itt valami ketyeg című darabját, utána a Marat/Sade-ot a főiskolásokkal. Más kérdés, hogy a főiskolát követő bemutatkozásom borzalmasra sikeredett. Sinkó Zoltán Négy lábú kacsájával és a Rokonunk a csavargó című darabbal mutatkoztam be Kolozsváron. Akkor kiderült: nem tudok semmit erről a művészetről, amit színháznak neveznek. Ahogy esik, úgy puffan alapon dolgoztunk, tulajdonképpen közösen. De a főiskola után én még színészi státuszba kerültem vissza Kolozsvárra.

— *Emlékszem is rád, a Lócsiszárból...*

— Először és utoljára életemben nem féltem a színpadon. Harag Gyuri mondott nekem öt mondatot, és jól sikerült az, amit csináltam. Abban a kicsiny monológban, ami a szolgálatos fülekről szól, én, benne, magam voltam. Jólesően fogadtam az elismerő szavakat.

— *Rendezői sugallatokat tehát Harag Gyuritól kaptál?*

— Igen, az ő egyénisége hatott rám leginkább. És a saját életem: rúgás, pofon, ami például sportolóként ért. Sokat sportoltam, román serdülőbajnoki címig jutottam, s közben megtanultam — lehet, nagyképűségnek hangzik — nem felemelt fejjel veszíteni. De vereségeimből megtanultam hosszú távon leszűrni a tanulságokat. Nekem mentőövként jött a rendezői lehetőség. Más kérdés, ha életem első és legnagyobb szerelme beteljesül, akkor most is Kolozsváron vagyok — megkeseredett színészként. Nevelem a pujiakat...

— *... és a Vilmában támasztod a pultot.*

— Persze. Tudod, az ember életét mennyi minden befolyásolja. Utólag elmondhatom: számtalan véletlen alakította a sorsomat.

— *Talán az is, hogy haza, Vásárhelyre kerülhettél.*

— Legnagyobb megrökönyödésemre a rendezői posztra pályázatot írtak ki, és több jelölt között engem tartottak méltónak arra, hogy a nagy hagyományú vásárhelyi színház rendezője legyek. Azóta is itt dolgozom, és nem is szándékszom elmenni.

— *Emlékezetes előadással mutatkoztál be. A stúdióban; a Csendesek a hajnalok című darabbal.*

— Nem tudom, mitől lett olyan, amilyen lett. Ferenczy Pista erős volt, hatott, nagyszerűen alakította a katonát.

— *Emlékszem Szőts István kritikájára, összeadta a színésznők éveit, vagyis ironizált a túlkoros lányokon...*

— Nem érdekes. Ha akkor gúnyolódott, akkor most, a történetek után már siratnivaló akkori jókedve: a legfiatalabb színésznőnk harmincöt esztendő. Rettenetes állapot.

— *Tehát a vásárhelyi színház rendezője lettél. Az új épületben dolgoztál már, de ifjúkori emlékeid ama régi Kultúrpalotához kötnek, amikor még Székely Színház működhetett Marosvásárhelyen...*

— Kicsi gyermekként emlékszem arra, hogy a Fáklyalángra elvittek szüleim. Emlékszem arra, nekik egy-egy színházi előadás micsoda ünnepet jelentett; édesanyám felvette legszebb ruháját, édesapám nyakkendőt kötött, és orvosismerőseiknek mondták: ma színházba megyünk! Azok mindig fényes napoknak számítottak; előadás után aztán röpködtek a nevek, volt, aki nem tetszett, máskor rajongtak. Éreztem, valami sejtelmes, érdekes dolog a színház. De abból az évből, 1955-ből egy budapesti élmény is feltűnik bennem; Az ember tragédiáját páholyból néztük a Nemzetiben. Ungvári László, mint Lucifer, olyan közel állt hozzám a színpadon, ha kinyújtom a kezem, megérintem.

— *Lám, már akkor is a sátán testközeleli mivolta foglalkoztatott...*

— Kicsi fiúként eltűnődtem: hű, ez a bácsi milyen komolyan veszi ezt a dolgot. Iszonyatos hosszúnak éreztem az előadást, de láttam: szüleim mozdulatlanul, lebilincselve nézik. És azóta én is lebilincselve állok a Tragédia nevű csoda előtt. Ha Isten erőt ad és tehetséget, akkor egy-két év múlva megrendezem. De ha jól értem kérdésed mélyebb értelmét, a Székely Színház hagyományára utaltál. Arra, hogy a mai színház mennyiben érezheti és élheti meg a folytonosságot. Azt mondhatom erre: egy színházat csak az emberek vihetnek tovább. Tehát egy örökségnek kézzelfogható nyoma annyi lehet, amennyit a mostani színészek megélték belőle. Hála Istennek, dolgoznak néhányan a régi társulatból; Szabó Duci néni, Tarr Laci, Lohinszky Loránd, és Isten nyugtassa, a legutolsó időkig Csorba András. Nem véletlen, rendkívül erős egyéniségek. Halálosan pontosak, fegyelmezettek, ebben az iskolában nőttek fel. Az erdélyi színjátszás legnagyobbjai.

— *A nagy korszakot elmúltával, főiskolásként erjesztő vagy enyészítő hatásában éreztétek?*

— Előadásokat néztünk, s láttunk jókat és pocsekokat. A Tóték vagy a Nem élhetek muzsikaszó nélkül emlékezetes ma is, de azt a sok gyöngé produkciót feledjük inkább. Aztán következett Harag Gyuri csodálatos korszaka az Özönvizzel és a Szerelmmel. S kiderült: a színházról merőben másképp kell gondolkodni, mint ahogy én azt addig képzeltem. Úgy hatott rám ez a két előadás, mint egy ökölcsapás a tükörbe. A Szerelmet sokszor megnéztem, percre pontosan tudtam, melyik jelenet következik, s olykor egy-egy színpadi pillanatért is betértem esténként.

— *A román színjátszás is, amelyet világszerte megbecsülnek, bizonyosan erős élményeket jelentett.*

— Láttam a bukaresti iskolát, évente egy-két csodálatos előadást. A Rameau unokaöccsét, a Leart, Pintilie zseniális Farsang előadását. Hahota és zo-

kogás együtt: Cotescu bejött gyönyörű, elegáns fehér ruhában, és hallatlanul kedvesen megszólította a nőt: Drágám! — s utána kezével megtörölte az orrát. Egy mozdulattal az első pillanatban leütötte azt a szint, ami ez az ember. S ami Caragiale világa: a bukaresti külváros. De láttam Caterina Buzoanu több munkáját, közös barátaink, Dan Micu előadásait, aki Vásárhelyen is dolgozott, és Tocilescu minden rendezését.

— *Vásárhelyen hogyan hatott a két színházkultúra egymásmellettiége?*

— Soha nem lehet baj, ha egy színjátszás mellett egy másik is él és működik. Ebből mindkettő csak tanulhat. Én például főiskolai tevékenységem során ébredtem rá arra, mennyire másként reagálnak, mennyire oldottabbak a román gyerekek. A magyarok gátlásosabbak, s hozzá: az egyetemes magyar játékhagyomány retorikus, a németből is táplálkozóan. A román főiskolás könnyebben próbál. Ha egy elsőéves magyar kislánynak azt mondom: öleld meg partnered derekát, azt kérdezi: én? Ha egy elsőéves román srácot kérek, megkérdezi: és nem csókolhatom meg?

— *Talán a magyar fiú is bátrabb lenne...*

— Értem, mire célzol, mégis a lényegen nem változtat, a románok formálhatóbbak, képlékenyebbek. És Bukarestben a Bulandrában is ezt tapasztaltam, ahol még mindig él Ciulei szelleme. Apróságokból észrevenni: a sűgő például a hátam mögött mint egy szellem lopakodott, és anélkül, hogy zavart volna, szinte szemvillanással segítette a színészeket. Különleges vastag talpú cipőt hordott, hogy ne üssön zajt. A munka a könnyedség és komolyság hullámzásában telt; hülyéskedtünk, hülyéskedtünk, de amikor kellett, a színészek keményen dolgoztak. Egy példát mondok erre. Ogaseanu nem hitt a darabban — *Labirintus* a címe —, amit rendeztem. Ott szokás, bizottságot hívnak össze, megtárgyalják az addig végzett munkát, s ha szükséges, elkergetik a rendezőt. Két hónap után gyűlést hirdettek; no, gondoltam, este utazom haza. A vendéglőben jöttünk össze, s vodkával a kezében Petre Georgiu azt mondta: rendkívül komoly dologban kell határozni. Elemér, a nevedet nem tudjuk kimondani, hogyan szólítsunk? Jókedvű tanakodás után Elmi-ben egyeztünk meg. De Ogaseanura visszatérve: a szerep és a darab sorsában megnyugodott. Azt mondta: Elmi, ne légy türelmetlen, és nekilátott. Egy tizenöt perces monológja volt a költő és Lucifer összecsapásában. Elmondotta iszonyú összefogottan és intenzíven. Halálsápadtan vizet kért, leült és azt mondta: még egyszer. A jelenet arról szól, hogy minden korban igaza van a költői igazságnak a sátáni gondolatokkal szemben. Ogaseanu elmondta. Aztán megkérdezte: Most megengeded újra? És megcsinálta. Harmadjára. Befejezte és derűsen megszólalt: „Elmi, én kész vagyok.”

— *Harag Gyuri emlékezetes előadásait említetted. Am te rendezőként akkor kerültél Vásárhelyre, amikor Gyuri Kolozsváron dolgozott. Mégis, Gyuri szellemi nyomait érzékelted-e?*

— Igen, áldásosan. Gyuri, amikor Vásárhelyen dolgozott, jó értelemben véve provokatívan dolgozott. Együtt gondolkodott a színészekkel, alkotótársnak tekintette őket. S nem csak a színészeket, hanem a zsinórpádlás munkását is. Előnyeit éreztem, mondom, de hátrányait is. Mert ilyen szellemiségű munkát csak az a rendező engedhet meg magának, aki halálosan magabiztos. Én pedig életemben sose éltem meg ezt. Úgy érzem, én munka közben újra-fogalmazom magam és a világot is. Ha az olvasópróbán azt kérik, magyarázom meg, mi lesz, akkor csak a főbb pontokat tudom elmondani. Képek jelennek meg előttem. És tudom az előadás utolsó pillanatát. A többit a világ

legnagyszerűbb helyének nevezik, amit így hívnak: színházi próba. A vásárhelyi kollégák már megszokták kétségeimet, bizonytalanságaimat és hisznek bennem. A Mózes kapcsán is azt mondtam el az olvasópróbán, hogy mit nem tudok.

— *A vásárhelyi színház utolsó magyar igazgatója Csorba András volt. Egyik vezetői posztra akkor kerülhettél, amikor már román vezetés határozta meg a színház életét. Mennyire volt befolyásod a magyar tagozat sorsára?*

— Nem a tagozat vezetője lettem. Erre felhívták a figyelmemet: én a színház aligazgatója vagyok. Fölöttem Dan Alesandrescu volt az igazgató; rendkívül erős egyéniség, döntési kérdésekbe igazán nem szólhattam bele. Barátaim a magyar tagozatban azóta is felemlegetik: akkor tűzbe mentünk volna. Helyes, ha nekem zászlóvivőnek kellett volna lennem; csak hát semmiféle zászló nem adatott, de az is valószínű, nem születtem politikusi elhivatottságra. Engem csak rendezőnek teremtett az Isten. És a színháznak akkor örvendek, ha próba van. A nem régen bemutatott Irgalmas hazugság, Székely János darabja volt ötvenedik rendezésem. Premier után én rendkívüli szomorúságot érzek, még csak be sem rúgok a banketten. Üresség és fájdalom él bennem, hogy tovább nem dolgozhatunk. Valami befejeződött.

— *Tompa Miklós után az elmúlt negyedszázadban jöttek-mentek az igazgatók, magyarok, utóbb románok, a szakértelemnek se volt becsülete. A színház életét ez mennyire befolyásolta?*

— Jó színház van és rossz színház, ezt hidd el nekem. Tudniillik azt a minimális fegyelmet megköveteled, azt a néhány fekete bárányt úgyis falhoz állítod. Ezen belül születnek nagyszerű, jó, közepes, gyenge és csapnivaló előadások. A többi mese. Amikor arra gondolok, hogy életemben azt a hat-hét előadást csináltam, amit — ha most meghalnék — talán megőrizne az emberek emlékezete, akkor azt mondom: igenis volt tartása a vásárhelyi színháznak. Amikor rossz dolgokat műveltem, elbizonytalanodtam, s a dolgok kicsúsztak a kezemből. Hiába uralkodik rend, precizitás, ha az előadás szelleme nem jön létre. Máskor pedig a születés varázsa nem engedi a lazaságot, s egyet akaró emberek maroknyi csoportjává válik az a társaság, amellyel dolgozom. Hangulata, szelleme lesz a próbáknak, és valami varázslatos dolog születik. Mindezt csak azért mondom, hogy feljebb, egy igazgatótanácsban komoly művészi kérdések nem dőlnek el. Attól én éppúgy rendezhetek rossz előadást, ha magyar igazgató áll az élen, és azt csinálhatom, amit akarok. De hát tudod jól, milyen megszorítások, műsorpolitikai kénytelenségek s abszurd követelmények szorításában élünk. Ami pedig az említett vezetői hatalmammat illeti: egy tizennégy tagú társaságban egy szavazatot jelentettem. Jártam a társulattal kiszállásra, adminisztratív kérdésekkel bajlódtam. Lehet, hogy így is többet tehettem volna. De aztán jött Fenes igazgató elvtárs, aki kirúgott; helyembe Tóth Tamást tette. Aztán azt a gazemberséget követték el, hogy az egész intézményrendszert megszüntették. A forradalom után a színészek első dolga volt, hogy megszavazták: kell egy vezető a magyar társulat élére. S engem választottak. Az elkövetkezendőkben a pénzügyi autonómiát is meg kell teremtenünk. Erre van esély, ha visszakapjuk a pénzt, amivel egykor gazdálkodhattott a színház, nincs a kés a torkunkon. Biztató jel erre ígérkezik, az előző három hónapban több pénzzel gazdálkodhattunk, mint tavaly egész évben. Látod, most, hogy kérdezted, nem is tudom, melyik évben váltottak le. Kevesebb lett a fizetésem, több a szabadidőm. S ahogy kinevezésemet nem

tartottam dicsőségnek, úgy leváltásomat se vettem csapásnak. Tudniillik önmagamról úgyse vált le senki.

— *Drámáidat, rendezői törekvéseidet parabolisztikus, metaforikus gondolkodás jellemzi. Nem csak téged, hanem eddigi szellemi erőfeszítéseid jó részét is, ahogy kelet-közép-európai nyomorúságunkban az igazság kimondásában a formát kerested.*

— Engem például rettenetesen izgat a színpadi poézis és a színpadi csend. De akár akartuk, akár nem, egyfajta ragadozószínházat csináltunk. Bármenyire is utáltuk a politikumot, belekényszerültünk az iszonyatos bokszeccsbe, amit nyíltan, de inkább burkoltan a hatalom ellen vívtunk. Ami szavakért, mondatokért való csatát jelentett, hát persze, hogy szándékunk ellenére messze sodródtunk az esztétikumtól, a színház igazi kérdéseitől. Darabomhoz, a Senecához például azért többen is gratuláltak, mert a demokrácia szó négyszer elhangzott. Hát nem borzasztó? Amikor ez ugyanolyan szó, mint a többi. Nem tartom magam politikus rendezőnek, én a magam huszadik század végi értelmiségi életéről mesélek. Előadásaimat ennek az életnek az álmaiból, csalódásaiból, élményeiből fogalmazom. Furcsa, hogy az Isten ad egy zsákot, amiben tehetség van, s minél jobban sikerül egy előadás, annál gazdagabban teszem le a rendezőpéldányt. Nem úr támad bennem tehát, hanem valami egyéb, amivel többet tudok. Végső soron egy drámai szöveg kapcsolatán át mi a hatalom, mi a szerelem, mi a világ.

— *Szellemi rendőrfelügyelők, cenzorok hogyan nehezítették egy készülő előadás sorsát?*

— Egy süket példát elmondok. 1981 tavaszán Madách Mózesét próbáltuk. Dolgoztunk, mert engedélyezték. Egyik napon, amikor azt a jelenetet próbáltuk, hogy a zsidó nép a fáraó előtt tüntet jogaiért, nem tudom, milyen sugallatra, leoltottuk a villanyt, kinyitottuk a színház tetőzetét, és a beszűrődő fénytől a társulat szinte megbolondult. Döbbenet ültünk a nézőtérben, olyan hatást váltott ki, s ezt az érzésünket megfogalmaztuk. Másnap hívtak az irodába, s ott egy hölgy, a megyei kulturális bizottság főelvtársnője és az igazgató ült, szó szerint a következőt közölték: „Kincses elvtárs, a Mózes leáll. Tudniillik romániai színház nem játszhat olyan darabot, amelyik az arab— zsidó konfliktusban a zsidók mellett teszi le a voksot.” Mire azt mondtam: „Ha ezt az egyéves kisfiamnak elmondom, a röhögéstől kiesik a járókából. Tessék mondani normális érveket!” Azt válaszolták: ne viccelődjek, vegyem halálosan komolyan. És két napon belül elkezdhettem próbálni Katona József Bánk bánját.

— *Helyetted választottak tehát nemzeti klasszikust. Szót se szólhatsz.*

— Igen, de én a Mózesre készültem. Aztán az az örült ötletem támadt, hogy két szereposztással, egy fiatal és egy idős gárdával mutassuk be, amikor egy teljes, igazi felállásra se volt megfelelő színészem.

— *Megtörtént, hogy a cenzori bornírtságot sikerült elhárítani?*

— Szatmáron, Seneca-darabom főpróbáján egy aktivista, aki később a színház igazgatója lett, azt mondta: kérem szépen, micsoda előadás az, ahol a fű zöld, a falak fehérek és a bor vörös? Mondom: sajnos a falat sokszor festik fehérre, a füvet pedig zöldre teremtette az Isten. Erre ő: no de mégis, nem lehetne egy szép virágos, sokszínű fát bébaszni az udvar közepére? Akkor elmegy a dolog éle. Ha nincs ott egy rendes bukaresti román fehérnép, akkor ennek a hülyének a parancsát végre kell hajtani. Más kérdés, hogy

néhány előadás után feljelentettek. Akkor az alminiszter elutazott Szatmárra, és egy szót kihúzatott. Megérdemli, hogy megemlítsük a nevét: Maciucua volt az. Előadás után felhívott telefonon, s azt mondta tört magyarsággal: „gyere igyál kávé!” Bementem, megölelt és gratulált. S azt mondta: költő és filozófus döntő érvként tört nem használhat. És ebben megegyeztünk. Beírtuk: a tör, a vér nem old meg semmit, a rációnak élni kell. Ennyi. Láthatod az iménti példán, zsarnokság idején is mennyi különbség lehet a szellemi rendőrfelügyelők között. S a nemzeti hovatartozás pedig éppen nem számít. Maciucához tartozik még az, hogy egy londoni tanulmányútra is felterjesztett. Aztán egy korban jól benne lévő bukaresti nő el is utazott helyettem, s egy hónapot ott töltött, úgyhogy papíron én már jártam Londonban. Maciucua tudta nélkül elvették az utazást. Évek múlva derült ki.

— *Immár a népszerűvé vált, mert több újságban is közzétett, 1985-ös Hajdú Győző-feljelentésben nacionalistaként szerepelsz.*

— Büszke vagyok erre. A félelem rettentően mérgezte a romániai magyarságot. S ebben a helyzetben Hajdú Győző hatalmával a színházi életben is visszaélt. Ádám Erzsébet egy színésznő. De semmiképp sem az erdélyi színjátszás nagyszónya. Bejárta Ausztriától Amerikáig az egész világot. Politikai konjunktúra volt az ő sztárolása. Pontosan úgy, mint más ügyekben, ezért is nyilvánosan dühöngtem.

— *A feljelentések nyoma elért hozzád?*

— Nem hívtak. De többször is megkeresett egy bizonyos elvtárs — akit később a neve miatt seggbe rúgtak — és alapos lelki klinikának próbált alávetni. Állandóan jött. A játék titka az, hogy ne légy megfogható. Mert akit valamilyen okból egyszer kézbe kaptak, azt nem eresztik. Jött ez is: nála van az én ötezer lejes büntetésem, mert X. Y. magyarországi barátom nálam aludt. Mondom neki: nem aludt. Makacskodott, de bizony! Erre én: akkor bizonyítsa be! Mire ő: jó, akkor mondjam meg, hol aludt. Jogász családból származom, nem ejtettek a fejemre, azt válaszoltam, bizonyítani neki kell, s nem nekem. Jóindulattal visszatartom a büntetést — így ő. Látod! A szemenszedett zsarolás mintatörténete. Ha egyszer elcsúszol, az egész természetrajzához tartozik hozzá, akkor megbüntetnek, vagy ha nem, könnyű beszervezni.

— *Mint elszánt maradót, hogyan érintett az, hogy sorra mentek el kolégáid, színészbarátaid?*

— Rendkívül kényes, amit kérdezel. Rettenetesen fáj nekem. Hazug lennék, ha nem mondanám: irigyeltem is őket. Irigyeltem őket, hogy átlépnek egy olyan küszöbön, amit én nem tudtam, mert Erdélyben a helyem.

— *Látod: talán ezért is voltál rossz színész. A mozdulat, a mozgás oládsága hiányzik belőled. A maradás, a ragaszkodás görcsösen él benned. Amit emelkedettebben a magatartás etikumának is mondhatok. Maradok, mert másként nem tehetek — Sütő Andrással szólva.*

— Meggyőződésem: nekem ezt róttá ki a sors. Ittmaradásunknak tétje van. Senkit el nem ítéltem, de egy-két ember átjövele nagyon fáj. Ne mondjunk neveket. Minél jobb barátom volt az illető, távozása annál nagyobb veszteség. A kolozsvári színház felé már nem is tudok menni. Csupa fekete zászló leng a homlokán képzeletben. Akikkel együtt dolgoztunk, vagy a Házsongárdi temetőbe költöztek, vagy Magyarországra települtek. Oszlopokat rendezett át a történelem nálatok. Meggyőződésem: otthon volna a helyük. Itt meg vívják hatalmas és szinte kilátástalan küzdelmüket. Nem is a megélhetésért, hanem művészi önigazolásukért. S ilyen színpadok, mint a kolozs-

vári vagy a vásárhelyi, kiáltanak utánuk... Egy kis színész, izgalmas, tehetséges, korosztályából egyedüli, most távozik. Most futkosok, hogy Magyarországról kérjek segítséget.

— Csak vigyázz: a tehetségtelenek művész- és népművelői akciójától óvakodj! Itthoni kudarcosok a szlovákiai magyar színjátszás önjelölt megváltói-ként is feltűnédeztek az elmúlt években...

— Tudom, s igyekszünk elkerülni. A bukaresti minisztérium a kérést elvileg jóváhagyta. Aki ezután távozik, az iránt már a fentebb elmondott megértéssel nem szolgálhatok. Ha eddig lehetett mondani, megyek a gyerek jövője miatt, az is kétségessé vált. Valami csak történt karácsony táján. S ha eddig otthon volt a helyünk, most százszorosan kötődünk. Fájdalmas, hogy tanárok, színészek, orvosok távoztak. Sorolhatnám, legtöbbjük jóval az átlagos szint felett élt. Nem az jött el, aki éhezett. De hagyjuk is, legyen majd a föld könnyű nekik.

— Történelmi fordulat után is nyugtalanító jeleket említesz. Mégis a tisztulás útját, a romániai magyar színjátszás jövőjét hogyan alakítanád?

— Mindenekelőtt a színészképzésben szükséges sürgős fordulat. Amikor én 1964-ben bejutottam a főiskolára, még optimális helyzetnek mutatkozott. Tizenötünket vettek fel, s abból hatot kivágtak az első év végén. Ez normális szelekció. Biztos, hogy így tehetségek nevelődhetnek fel. Még ha én végeztem is. De az utóbbi évtizedben felvettek kettőt-hármat, s végeztek is, mert feltétlen szükség volt rájuk. Hát ez képtelen igénytelenség.

— Ilyen veszteségek után nem volna szükség akár harminc hallgatóra is? S ebből szelektálni?

— Kérdésed nyomán egyszerűen technikai igények merülnek fel: nem tudom, volna-e megfelelő számban terem, öltöző, tanár és így tovább. Azt hiszem, tizenöttel is beérhetjük. A hat magyar színházban most azonnal húsz fiatal színésznőre volna szükség, például. Mert Szatmáron utcáról vettek fel, s ha egyik-másik be is vált, ez mégsem megoldás. Ha most megnyugtatóan el is indul a színészképzés, első eredménye négy év múlva mutatkozik. De addig is színházat kell csinálnunk. Kötéltánc, haláltánc.

— Az önállósulás is megkerülhetetlennek mutatkozik. Utaltál már rá: a gazdasági függetlenség feltétlenül fontos.

— Mindegyik afelé törekszik, hogy legyen becsületos magyar neve.

— Temesváron Csiky Gergely, Nagyváradon Szigligeti élető hagyomány. Szentgyörgyön a színházat már 1978-ban, a kollokvium idején, Tamási Áronról szerették volna elnevezni. Tudom: Vásárhelyen Kemény János és Harag György neve merült fel.

— Erről is majd döntenünk kell. S azt is végig kell gondolnunk, hogy a világ egyetlen nemzeti színháza a vásárhelyi, amelyiknek két tagozata van.

— Már abban is egyedülállónak mutatkozott, hogy 1973 októberében a konduktor jelenlétében műkedvelő együttesek avatták fel. Színészek be se tehették a lábukat.

— Igen. A vásárhelyi színház elvileg román színház. Tagozat megjelölés-ként rosszul is hangzik.

— Valentin Silvestru, a tekintélyes kritikus már a hetvenes évek végén gondoskodott arról, hogy e rossz hangzás eltűnjön — nem csak a vásárhelyi színház megnevezéséből. Nemzetközi színházi évkönyvben beszámolójában úgy fogalmazott; ki se tűnik belőle, hogy Romániában magyar színház is működik. Noha Szentgyörgyön a nemzetiségi kollégiumot mint nemzetközileg is ki-

vételes eseményt méltatta. Úgy látszik, legalább két szempont működött benne, egy bel- és egy külpolitikai.

— Már akkor elfelejtett bennünket? Elég korán kezdte. S ha már a jövőről kérdeztél és a nemzetközi összefüggéseket említetted, elmondom: két irányban kell nyitnunk. Bukarest felé és Európa irányába.

— Eddig, amíg kulturális megállapodás működött, paritásos szempont uralkodott. Debrecenbe például egyik évben a nagyváradi magyar, a másik évben a román tagozat látogatott.

— Paritásról nem is lehet szó. És ezt nincs is miért rossz néven venni. Nálunk hat magyar színház működik, ezeknek ki kell hogy alakuljon a magyarországi kapcsolatrendszere. A múltban az államközi egyezmények kínosan és precizen ügyeltek a párhuzamosságra. Ennek vége. A jövőre nézve azt mondhatom: a román társulatok útja majd Kisinyovba és Moldáviába kell hogy vezessen. Természetesen módot kell találni arra is, hogy a magyarországi románság is lássa a román színházakat. De az arányokat tudomásul kell venni. Nekünk nem lehet bűn, hogy tizmillió testvérünk él Magyarországon. Eddig büntudatot sugalltak azért, hogy Európában nyelvünkkel, kultúránkkal nem vagyunk egyedül. Évezredes nyelvi, történelmi, kulturális kötődésünket akarták megtagadtni velünk.

— Az eddigi beszélgetésből is kitűnik: rendezni, színházat csinálni számokra nem csak stíluskérdés, hanem nemzetiségi ügy. Színházépítő terveidet mi vezeti?

— Meg kell fogalmaznunk, újra kell építeni magunkat. Anélkül, hogy a glóriázók vagy a szépelgők hibájába esnénk. Segíteni kell talpra állítani a lelkeket. Arról kell beszélni, hogy emberként is élhetünk. Hogy nemzetiségként jogainkban, életlehetőségeinkben nem lehetünk, nem vagyunk másoknál alábbvalók. Hitet kell adnunk a holnaphoz. Ami rendkívül bizonytalan, mert szélsőségek, uszítások, bolydult és háborgó közhangulat közepette is nekünk halk beszédre és csöndre van szükségünk. Az agyakat tudatosan és erős méreggel mérgezték, s az Idő most nem kedvez a halk beszédnek.

— *Lelki detoxikálásra van szükség?*

— Igen, segítenünk kell rendet, tisztaságot teremteni. A románság legjobbjaival el kell indulnunk Európa felé. Úgy, hogy tisztázni kell a kétmillió magyarországi és a húszmillió román kapcsolatát. Frázisok és hazug szónoklatok helyett tárgyyszerűen, higgadtan és emberhez méltóan.

— *Városodban, miközben a példászerű százezres nagyságrendű magyarság az iskolához, kultúrához való jogaiért tüntet, a román nacionalisták vérszomjas gyűlést tartanak.*

— Meggyőződésem: azok az emberek lábukat színházba még nem tették be. Nem csak magyarba, románba se. Aki színházba jár, az olyat nem üvölt, hogy vért, sem azt, hogy „morte pentru morte”, vagyis: „halálért halált”. Színházjáró ember hovatartozásától függetlenül uszításra, uszulásra nem képes, megérti a lélek hangjait.

— *Léleképítő programhoz megtaláljátok a műveket?*

— 1990 őszén az Ūri murival kezdjük az évadot. Aztán Páskándi Géza Vendégségét tervezzük; azt a művet, amit egykor, a hetvenes évek elején nem engedélyeztek. Ideje, hogy egy évtized után városában Sütő András ismét színpadra kerülhessen. Az Uगतó madarat szerettük volna előadni, de a darabon szerzője még dolgozni akar, így az Advent a Hargitánt játsszuk. Felújítjuk az Egerek és embereket. A rosszról szóló darabjainkat olyanokkal kell

helyettesíteniük, amelyek hitről és emberségről szólnak; nem kincstári optimizmussal persze. És szükség van a nevetésre is. Hogy az idő is mennyire megváltoztatta a lelkeket, azt Székely János darabjának előadásán is tapasztaljuk. Mert olyan jeleneteken nevetnek az emberek, amiket a forradalom előtt halálos csendben figyeltek. A színészek felháborodottan jöttek ki a színpadról. Nyugtattam őket, a nézők nem hülyék. A belül megélt félelemből most felszabadultak. Nevetnek, amikor Duci néni azt mondja: „Áldasz, uram Isten, áldasz...” Ennyi veretés után. Befelé fojtott sírásuk most arcukon kiülő és lepergő könnyé, kacagássá változott.

— *Mózeset próbáljátok, mondtad. Amennyire ismerlek, biztosan nem egyszerű rehabilitációs meggondolásból. Engedd meg, hogy beszélgetésünk végén Madách drámakölteményének egy részletét idézzem. Amikor a nép megmaradásának tervét megbeszéli, s Áron megijed, Mózes így felel: „Sokat megbír az ember, / Ha van elég bizalma önmagában. / Merész tettekre csak szabadság érlel; — / Rajtad még a rabság bilincse van.” Beszélgetésünk elején a Tótékkal kapcsolatban mondtad: a sátán szelleme tovább kísért. Az emberek lelke még a démoni megfélemlítettségben él. Vagyis: ároni bilincses aggodalmak közepette, Madách víziója nyomán kézbevehető-e a jövőnk? Vagyis nagy hitetéseik, képzelgések, ámitások után mit gondoljunk az ígéret földjéről?*

— A Mózes ma még idősebb, mint kilenc esztendeje. Európának nagy kérdése: ki(k) az(ok), aki(k) a megszabadult népet, népeket elvezeti(k) a Kánaánba. A gondolatot a darabban találod, s az is zseniális benne: nem biztos, hogy a nép megérdemli Mózesét. Szabadítójukba beletörlik a lábukat, s ez az, amik mi vagyunk. S az édenbe a sivatagi vándorlásra indult népből senki nem juthat el. Majd az utódok. A gyerekek! Az előadás záróképét már magam előtt látom. Elmondom neked: tíz—tizenkét éves gyerekek ruhájukat levetik, mert még az is hazug rajtuk. Halomban áll a szennyes ruha, s a gyermekek, mint egy angyali sereg, a megöszült Józsuéval elindulnak a magányos cédrus felé. A gyerekek; mert mi nem vagyunk érdemesek, hogy eljussunk az ígéret földjére. Ne áltassuk magunkat. Én se vagyok tiszta, senki se az. Mert hallgattunk. Illetve üvöltöztünk, olyan csacska fegyverünkkel, mint a rendezés, a színházcsinálás. De ezek nem igazi fegyverek. Az igazi fegyver ott kezdődött Temesváron. Hála az Istennek.

— *Amen. Köszönöm a beszélgetést.*

ABLONCZY LÁSZLÓ

Utóirat, kelt március végén.

Élünk. Tegnap este már játszott a Színház. Negyven nézőnek, összeszorított foggal, összeszorult szívvel, de játszottunk. A „Mózes 2”-t is bemutatjuk, igaz, két hét késéssel. Aztán „Úri muri”... Aztán... A városháza előtt még tankok állnak. Az ablakom előtt virágozik a cseresznyeafa.

KINCSES ELEMÉR